

Eigenrichting in het kader van eerherstel

Cahiers Politiestudies
Jaargang 2017-2, nr. 43
p. 73-86
© Maklu-Uitgevers
ISBN 978-90-466-0863-0

Janine Janssen¹

Inleiding

Het horen van de term 'eigenrichting' roept gemengde gevoelens op. Bij de een doet de term alarmbellen rinkelen. Want 'eigenrichting' dat is toch zelf voor rechter spelen? Dat hoort toch niet in een nette rechtstaat? Bij anderen kan het feit dat burgers zo nu en dan het heft in eigen handen nemen, juist weer op goedkeuring rekenen.² Dat eigenrichting gemengde gevoelens oproept is niet vreemd. Het principe heeft te maken met normen en waarden en die zijn niet uit steen gehouwen. Zo hanteert de jurist De Roos een definitie van het begrip eigenrichting, waarbij rekening is gehouden met dit veranderlijke karakter: 'het schenden van wettelijk strafrechtelijk te handhaven normen op grond van eigen waardenpercepties, afwegingen en belangen van burgers' (De Roos, 2000: 307). In theorie dient de overheid door zich onder meer van het strafrecht te bedienen te voorkomen dat burgers het heft in eigen handen gaan nemen. De strafrechtgeleerde De Roos geeft echter aan dat er spanning kan bestaan tussen strafrechtelijk beleid en lokale en groepsbepaalde afwijkende normen. Juist vanwege die veranderlijkheid van opvattingen van burgers en die inertie van de wereld van recht en beleid sluiten de normen van burgers en die uit het recht lang niet altijd naadloos op elkaar aan: we zien licht door de kieren komen. Onderzoek laat zien dat vandaag de dag tot op bepaalde hoogte begrip bestaat voor eigenrichting (Haas, 2010; Bosch, 2013). Factoren die bijdragen aan de ondersteuning van eigenrichting hebben onder meer te maken met een kritische houding ten aanzien van overheidsoptreden: wanneer dat gepercipieerd wordt als gebrekkig of ongewenst of burgers om een andere reden ontevreden zijn, neemt de waardering voor eigenrichting toe. Ook spelen kenmerken van de eigenrichting een rol bij de beoordeling van dit fenomeen. Als burgers het idee hebben dat het eigen-rechter-spelen strookt met hun ideeën over hoe een rechtvaardige wereld eruit ziet, is de steun groter: zo is bijvoorbeeld empathie met het slachtoffer van eigenrichting lager als het een zedendelinquent betreft, dan wanneer het een dronken bestuurder betreft die iemand heeft aan- of klemgereden (Haas, 2010).

Een vorm van eigenrichting waar de samenleving weinig begrip voor heeft, is die van het gebruik van geweld om een geschonden eergevoel te herstellen. In politie en media

¹ Janine Janssen is lector Veiligheid in afhankelijkheidsrelaties aan Avans Hogeschool in Den Bosch en hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) van de Nationale Politie.

² Zie voor een voorbeeld over deze gemengde gevoelens: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nationale-Politie-Nieuws/article/detail/4386051/2016/09/29/Een-buurtwacht-belandt-al-snel-in-schemergebied.dhtml>, geraadpleegd op 22 oktober 2016.

wordt dit geweld veroordeeld (Janssen, 2008a). Maar wat is eerderelateerd geweld eigenlijk? In de eerste paragraaf wordt een antwoord op die vraag gezocht: hoe wordt de term in Nederland (beleidsmatig) afgebakend? Wat zijn in de dagelijkse praktijk aanleidingen tot eerconflicten en hoe denken antropologen over het antwoord op de vraag hoe dit soort codes ooit zijn ontstaan? In de tweede paragraaf komt de vraag aan bod wat de politie in Nederland op het gebied van de aanpak van dit soort geweld doet. Wat is er concreet georganiseerd om dit geweld het hoofd te kunnen bieden? Wat voor eerzaken krijgt de politie zoal in beeld. Toen bij de politie een aanvang werd gemaakt met een structurele aanpak van geweld in naam van eer, speelde bij een deel van de politie de vraag of hier eigenlijk wel een taak voor de politie was weggelegd. In de derde paragraaf wordt specifiek op deze vraag ingegaan en uitgelegd dat juist door duidelijk te maken dat het hier om eigenrichting gaat en niet om 'folklore', het draagvlak onder sceptici vergroot is. Dat betekent overigens niet dat het hele woord 'eer' niet in het Nederlandse recht voor zou komen. Ook daar wordt kort aandacht aan besteed. Nadat in deze bijdrage is duidelijk gemaakt wat geweld in naam van eer is, wat de Nederlandse politie er aan doet en hoe en een en ander zich verhoudt tot het Nederlandse recht, wordt nog eens aandacht gevraagd voor het feit dat de politie weliswaar een belangrijke rol te vervullen heeft in de bestrijding van eerderelateerd geweld, maar dat zij hier niet alleen voor staat. Ook op andere partners in de veiligheidszorg wordt een beroep gedaan.

1. Wat is eerderelateerd geweld?

1.1. Afbakening van de term 'eerderelateerd geweld'

Ideaaltypische of absolute kenmerken

Eerwraak is een zuiverings- of reinigingsritueel waarbij een smet in een geformaliseerde en dramatische vorm wordt verwijderd. Tot zover zijn de deskundigen het wel eens, maar tot op heden zijn de meningen verdeeld over een exacte definitie. Sommige deskundigen stellen dat dit ritueel aan een aantal absolute kenmerken moet voldoen: er moet bijvoorbeeld altijd sprake zijn van fysieke aantasting van de eer – bijvoorbeeld het verlies van maagdelijkheid – en die fysieke bevestiging moet publiek bekend zijn, de schuldige aan het eerverlies moet per se gedood worden, de dader is een familielid of handelt in opdracht van de familie en de eerwraak is gepland (Nauta & Werdmölder, 2002). Andere deskundigen zeggen dat lang niet altijd al deze ingrediënten aanwezig zijn. Soms is een meisje weliswaar nog maagd, maar wordt er zo sterk over haar geroddeld, dat de familie-eer alsnog als aangetast wordt beschouwd. Er zijn ook voorbeelden bekend, waarbij geweld uit naam van eer wordt gepleegd terwijl nog niet de hele gemeenschap op de hoogte is van de eeraantasting, maar een familielid zelf ervan doordrongen is dat de eer is aangetast en er nu gehandeld moet worden. Verder zijn er gevallen bekend waarbij een slachtoffer een moordaanslag overleeft en het verder bij een poging tot eerwraak blijft. Vaak is de dader geen familielid, maar wordt bijvoorbeeld de vriend van een meisje het slachtoffer van dodelijk geweld door toedoen van haar familie. Verder komt het voor dat een man zijn vrouw dood bij betrapping op overspel zonder dat daar verder uitvoerige planning aan vooraf gaat (Van Eck, 2001; Van Eck, 2003).

Ondanks het feit dat deskundigen het fenomeen moeilijk te definiëren vinden, is de term ‘eerwraak’ in de loop der jaren steeds meer ingeburgerd geraakt. Het woord ‘eerwraak’ kan overigens niet op een hele lange aanwezigheid in de Nederlandse taal bogen. Het werd namelijk pas in 1978 door de turkoloog³ Nauta geïntroduceerd (Van Dijken & Nauta, 1978). Een andere turkoloog, Van Eck, vertelde ooit dat toen zij tegen het einde van de vorige eeuw aan haar proefschrift over eerwraak onder Turken werkte, geïnteresseerden in haar werk dikwijls dachten dat ze over ‘inbraak’ schreef: de term ‘eerwraak’ was obscuur en zei de meeste mensen helemaal niets (Janssen, 2008a). Inmiddels is de term ‘eerwraak’ een bij een breed publiek bekend begrip geworden, dat vaak wordt geassocieerd met dodelijke vormen van geweld uit naam van eer tegen een Turkse achtergrond.

Van eerwraak naar eergegerelateerd geweld

De praktijk – en zeker die van de politie – laat zien, dat het bij conflicten rondom eerschending lang niet altijd tot een dodelijke afloop hoeft te komen. Ook andere vormen van geweld komen in beeld, zoals bedreiging of mishandeling. Om die reden is dan ook de bredere term ‘eergegerelateerd geweld’ in zwang geraakt. In opdracht van de overheid is een werkdefinitie van het begrip ‘eergegerelateerd geweld’ ontwikkeld: ‘[e]r gerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken’ (Ferwerda & Van Leiden, 2005). Deze definitie heeft een belangrijke rol gespeeld bij het afbakenen van het overheidsbeleid met betrekking tot geweld in naam van eer. De overheid en de politie richten zich met name op eerzaken in de context van familie en op het terrein van zeden. Bij de beleidsmatige aanpak van eergegerelateerd geweld in Nederland en ook bij de politie is nooit in theorie uitgesloten dat eerzaken zich eveneens voordoen onder autochtone Nederlanders (zie bijvoorbeeld over eer in Europa: Spierenburg, 2008). Vanwege een aantal dramatische zaken, die veel media-aandacht hebben gehad, is er bij de aanpak van eergegerelateerd geweld wel van uit gegaan dat vooral geïnvesteerd zou moeten worden op allochtone groepen, waarvan al bekend was dat er op eergebied problemen bestonden. In Nederland gaat het dan vooral om migrantengroepen die van oorsprong uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten komen (Janssen, 2008a; LEC EGG, 2017).

1.2 Aanleidingen tot eerconflicten

Stenen des aanstoots

De term ‘eergegerelateerd geweld’ doet een uitspraak over de aanleiding tot een conflict. Geweld uit naam van eer kan zich op allerlei sociale domeinen voordoen, bijvoorbeeld in de politiek, in de wereld van de criminaliteit en zelfs op het voetbalveld (Blok, 1993; Janssen, 2008a; Janssen, 2010; Janssen, 2014). Uiteraard speelt geweld uit naam van eer ook in familieverband en op het terrein van zeden een rol. Sterker nog, het Nederlandse beleid dat voor de aanpak van eergegerelateerd geweld is ontwikkeld, is zoals hiervoor al werd uitgelegd met name gericht op geweld in naam van eer in deze context (Ferwerda & Van Leiden, 2005; Janssen, 2008a; Brenninkmeijer et al., 2009).

³ In Nederland wordt een academisch geschoolde deskundige op het gebied van Turkse taal, cultuur en de geschiedenis van Turkse volkeren ‘turkoloog’ genoemd.

In eerconflicten treffen we verschillende stenen des aanstoots aan. In familiegroepen kan de nodige deining ontstaan rond partnerkeuze, het aangaan van buitenechtelijke relaties, het krijgen van buitenechtelijke kinderen, het aanvragen van een echtscheiding en verzet tegen in de familie geldende regels (Van Eck, 2001; Gezik, 2003; Ermers, 2007; Janssen, 2008a). Een kritische lezer denkt wellicht dat dergelijke kwesties even goed kunnen resulteren in huiselijke twisten. Wat eerproblemen echter een andere dimensie geeft, is dat betrokkenen ervaren dat de eer van de familie in het geding komt en zich genoodzaakt zien door dreiging of toepassing van geweld de eer alsnog te redden of te zuiveren. Opvallend is verder dat dergelijke conflicten de *nuclear family* overstijgen en plaats vinden in grotere groepsverbanden, zoals dat van de *extended family*, waarbij groepsdruk een grote rol speelt.

Inmiddels worden met ‘eergerelateerd geweld’ ook andere fenomenen in verband gebracht, die geassocieerd worden met migratie en de multiculturele samenleving: vrouwelijke genitale verminking (besnijdenis), huwelijksdwang, huwelijkse gevangenschap en achterlating. Bij huwelijksdwang gaat het om een religieus of wettelijk huwelijk waarbij de (voorbereidende) huwelijkshandelingen tegen de vrije wil van minstens één van de huwelijkskandidaten heeft plaatsgevonden en waar onder een bepaalde vorm van dwang mee is ingestemd. In Nederland zijn religieuze huwelijken overigens niet rechtsgeldig. Een religieuze plechtigheid dient altijd na de voltrekking van een rechtsgeldig burgerlijk huwelijk plaats te vinden. Van huwelijkse gevangenschap is sprake wanneer een man of vrouw een huwelijk wil beëindigen en daarvoor niet de benodigde medewerking krijg van de echtgeno(o)t(e). Het gaat hier om een informeel of een religieus huwelijk dat in het land van herkomst van (een van beide) partners rechtsgeldigheid heeft. Als één van beide echtelieden niet meewerkt aan de scheiding, is er sprake van huwelijkse gevangenschap. Bij achterlating gaat het om vrouwen, al dan niet met hun kinderen, maar ook om jongeren (zowel jongens als meisjes) die tegen hun wil en zonder identiteits- en verblijfsdocumenten door hun echtgenoot, vader of beide ouders in het land van herkomst worden achtergelaten. Achterlating kan samengaan met huwelijksdwang of huwelijkse gevangenschap, maar dat is niet noodzakelijk. Er wordt verder ook gesproken over de problematiek van ‘verborgen vrouwen’. Daarbij gaat het om vrouwen die door de partner en/of familie gedwongen worden om in isolement te leven. Achterlating of huwelijksdwang kan hiermee samenhangen (Janssen, 2016).

1.3 Ontstaan van gewelddadige eercodes

Geïnspireerd door de civilisatietheorie

Met name in antropologisch onderzoek is vaak de vraag gesteld naar het nut van eer (Pitt-Rivers, 1968; Blok, 1980). Een antwoord dat dikwijls wordt gegeven is, dat eer een belangrijke factor is in samenlevingen, waarin mensen niet kunnen vertrouwen op een sterk centraal gezag en ten gevolge hiervan bij hun strijd om het bestaan vooral op zichzelf zijn aangewezen. Door dan vast te houden aan eercodes, worden anderen – concurrenten om de schaarse middelen van bestaan – op afstand gehouden. Door als eervol persoon naar buiten te treden, beschermen mensen met andere woorden hun dierbaren en hun bezit: aan dierbaren mogen derden niet komen en ook bezit kan niet zonder slag of stoot worden weggenomen. Verder staat een eercode ook ruimte toe voor het zelfstandig verdedigen van de eigen positie en bezittingen. Daarin schuilt

het nut – of sociologisch gesproken – de functie van eer. Maar eercodes bieden zo bezien dus ook ruimte voor eigenrichting (Janssen, 2008a).

Antropologen lijken bij hun verklaring voor het ontstaan van gewelddadige eercodes sterk geïnspireerd te zijn door de civilisatietheorie van Norbert Elias (1982). Bij de uitwerking van zijn theorie beschrijft hij hoe in West-Europa vanaf de late Middeleeuwen samenlevingen alsmaar complexer zijn geworden en burgers in toenemende mate van elkaar afhankelijk zijn geworden. Essentieel in zijn betoog is het proces van staatsvorming. Naarmate dat proces voortschrijdt, wordt het recht om geweld te gebruiken meer en meer voorbehouden aan de staat, totdat de staat uiteindelijk over een geweldsmonopolie beschikt. Daarmee wordt bedoeld dat het burgers niet is toegestaan om onderlinge conflicten met geweld te beslechten, omdat uitsluitend centrale organen van de staat het recht hebben om geweld te gebruiken. Die centrale organen zijn het nationale leger en de nationale politie. Hoewel een aantal Europese landen waar Elias over schreef, al lang geen monarchieën meer zijn, is het geweldsmonopolie daar toch in handen van de staat gebleven toen de monarchie werd vervangen door gekozen regeringen en parlementen. Uit onderzoek van Eisner (2003) blijkt dat in de loop der eeuwen in Europa het aantal slachtoffers van moord- en doodslag is afgenomen: in de 13^e en 14^e eeuw vielen er per 100.000 inwoners 32 slachtoffers te betreuren; in de 15^e eeuw steeg het aantal slachtoffers naar 41 per 100.000 om tot slot af te nemen naar 1,4 slachtoffers per 100.000 inwoners in de 20^e eeuw. Daar zijn de slachtoffers van de twee wereldoorlogen en andere bloedige conflicten overigens niet bij opgeteld. Die zorgen voor enige rimpelingen in deze verder zo fraaie theorie (Baberowski, 2016). Hoewel Elias zijn theorie beschreven heeft voor West-Europa, komt de relatie tussen de mate van staatsvorming en de ruimte voor eigenrichting vaak terug in het werk van antropologen die gemeenschappen buiten dit geografische gebied bestudeerd hebben (Pinker, 2011). Veel van die in Zuid-Europa of buiten Europa beschreven eercodes vinden hun herkomst namelijk op het platteland dat zich vaak in de periferie van de staat bevindt.

2. De politieke aanpak van eergeassocieerd geweld

2.1. Het ontstaan van een expertisepunt bij de politie

Een pilot-project⁴

In opdracht van toenmalig minister van Vreemdelingenzaken en Integratie, Rita Verdonk, werd in de politieregio's Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid een pilotproject gestart. Dat project begon in 2004 en werd beëindigd in 2006. De algemene doelstelling van de pilot was tweeledig: enerzijds werd gestreefd naar een zo goed mogelijke preventie en bescherming van potentiële slachtoffers van eer gerelateerd geweld en anderzijds werd getracht inzicht te verschaffen in de achtergronden en de aard van eer gerelateerde zaken, waarmee de politie in de praktijk te maken krijgt.

⁴ In België zou er van een 'pilot-project' worden gesproken, maar in Nederland is 'pilot-project' gangbaar. Aangezien het project in Nederland plaats vond, wordt hier consequent de daar gebruikte benaming toegepast.

Een interdepartementaal programma

Mede geïnspireerd door de uitkomsten van de pilot bij de politie heeft de Tweede Kamer in 2005 het kabinet verzocht passende maatregelen te treffen met het doel de aanpak van eengerelateerd geweld breed te verspreiden. Vervolgens ging in 2006 een vijfjarig interdepartementaal beleidsprogramma van start onder coördinatie van de toenmalige Minister van Vreemdelingenzaken en Integratie. Later werd de Minister van Justitie verantwoordelijk. Het beleidsprogramma omvatte vier thema's: maatschappelijke preventie, bescherming en opvang, strafrechtelijke aanpak en lokaal bestuurlijke aanpak. Vanuit deze vier thema's ontstonden drie deelprojecten: Maatschappelijke preventie, Bescherming en Strafrechtelijke Aanpak. Er is op deze drie terreinen gestreefd naar betere weerbaarheid van slachtoffers en risicogemeenschappen, voor hulpverleners en betere mogelijkheden om (dreiging met) eer gerelateerd geweld te herkennen en meer opties om daadwerkelijk te kunnen helpen en een betere onderlinge samenwerking, meer contact tussen betrokken instellingen en gemeenschappen waarbinnen deze problemen spelen, voldoende opvangplaatsen voor slachtoffers, een adequate wijze van opsporen en vervolgen door politie en justitie, inzicht in eer gerelateerd geweld op basis van gedegen en feitelijk onderzoek, een opzet voor eenduidige registratie van eierzaken en een integrale samenwerking tussen politie, vrouwenopvang, het Openbaar Ministerie en andere relevante (overheids)instanties (Janssen, 2008a; Loef & Van Aalst, 2012). Verworvenheden van dit programma zijn inmiddels geïntegreerd in de werkwijze van betrokken organisaties (Zweers et al., 2011).

Het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld

Bij het strafrechtelijke traject uit het interdepartementale programma uitgezette strafrechtelijk traject, speelde de politie een bijzondere rol. Nadat bij de politie het pilotproject was voltooid, is een begin gemaakt met de inrichting van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG). In 2008 zag dit centrum formeel het levenslicht. Naar dit centrum is ook een methode voor de herkenning en aanpak van eengerelateerd geweld genoemd. De 'methode LEC EGG' is de standaardaanpak voor gewelddadige eierzaken van de Nederlandse politie geworden. De methode bestaat uit drie stappen: ten eerste de herkenning van zaken waarbij eergevoel wellicht een rol speelt bij (dreigend) geweld door middel van 'rode vlaggen'. Sommige vlaggen hebben te maken met aanleidingen tot conflicten (provocaties, bedreigingen, en dergelijke), andere met (veronderstelde) gevolgen van eerherstel (bijvoorbeeld moord, doodslag, suïcide, maar ook vermissingen) en tot slot zijn er rode vlaggen die verwijzen naar sociale achtergronden en culturele codes waaruit is af te leiden in welke mate individuen afhankelijk zijn van hun gemeenschap. Deze rode vlaggen zijn uitgewerkt in een elektronische zoekslag, waarmee politieke informatiesystemen dagelijks worden doorzocht. Dit elektronische sleepnet haalt zaken boven waarbij vragen leven over eer als motief. Voor die zaken wordt in stap twee een 'checklist' ingevuld, dat wil zeggen een itemlijst met open vragen, waarmee informatie over sociale achtergronden van betrokkenen wordt verzameld.⁵ Op basis van de verzamelde gegevens schakelt het LEC EGG eventueel een deskundige in, bijvoorbeeld een (cultureel) antropoloog of een arabist, die zijn of haar licht laat schijnen over mogelijke motieven voor (dreigend) geweld. De derde stap is het maken

⁵ Deze kan geraadpleegd worden via: www.politie.nl

van een plan van aanpak. De eerste twee stappen –vroegherkenning en het informatie verzamelen met de checklist worden door de lokale eenheden uitgevoerd. Dat geldt ook voor de IND en de gespecialiseerde opvang. Bij het maken van een analyse en een plan van aanpak en de inzet van deskundigen kan vervolgens een beroep worden gedaan op ondersteuning van het LEC EGG. Dat gebeurt jaarlijks circa 500 maal (LEC EGG, 2017).

2.2. Wat ziet de politie?

Casuïstiek in beeld

Jaarlijks komen bij de politie ongeveer 3000 zaken binnen, waarbij rekening gehouden wordt met een geschonden eergevoel als motief voor (dreigend) geweld. Circa 500 van die zaken zijn dermate complex dat een beroep wordt gedaan op het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) van de nationale politie. Van die zware zaken is bekend dat jaarlijks tussen de één en drie procent een dodelijk afloop kent (moord, doodslag of zelfdoding). Het merendeel van die complexe zaken zijn bedreigingen. Hoewel dit geweld relatief veel vrouwen raakt, komen ook mannen als (dodelijk) slachtoffer in beeld. In ongeveer 40% van deze gevallen gaat het om kwesties in een Turkse en/of Koerdische context en in een ongeveer 20% om zaken met een Marokkaanse of en/of Berberse achtergrond. De laatste jaren komt ook meer casuïstiek in beeld waarbij betrokken van Syrische, Irakese of Somalische komaf zijn (LEC EGG, 2017). Er komen bij het LEC EGG ook autochtonen in beeld, bijvoorbeeld in gevallen waar het zogeheten ‘gemengde relaties’ betreft en zo nu en dan worden bij het LEC EGG ook wel eens vragen voorgelegd over de zogeheten 1% motor clubs (mc’s), waaronder zich ook autochtone leden bevinden.⁶ Nu deze clubs in de veiligheidszorg zoveel aandacht krijgen, komt er ook wel eens een vraag binnen bij het LEC EGG. Wie alleen al eens rond kijkt op internet en de verschillende sites van de mc’s bezoekt, komt veelvuldig vocabulaire tegen dat de indruk wekt dat er onder de *bikers* opvattingen over eer leven. Niet alleen het gebruik van het woord ‘eer’ – vaker overigens het Engelse equivalent *honour*– maar ook een term als ‘broederschap’ – en natuurlijk de Engelse woorden *brother* en *brotherhood*– duidt op het voor bij eercodes niet te onderschatten belang van groepsdruk: gedrag van een individu straalt op het imago van de gehele groep, dus moet de groep waken over het gedrag van haar individuele leden, waarbij eigenrichting niet geschuwd wordt (Janssen, 2015).

⁶ Tegenwoordig worden die clubs in de literatuur ook wel Outlaw Motor Cycle Gangs (OMG’s) genoemd. Sinds 2012 spreekt het Nederlandse ministerie van Veiligheid en Justitie ook wel over outlaw bikers en outlaw bikerclubs, maar formeel zijn zij niet buiten de wet gesteld en zelf gebruiken zij de term ‘1%er’. Nadat er in 1947 op een evenement in het Amerikaanse Hollister vechtpartijen tussen motorrijders en de politie uitbraken, zou een bestuurder van de American Motorcyclist Association (AMA) zich hebben laten ontvallen dat 99% van de motorrijders nette mensen waren. Die quote is een eigen leven gaan leiden, omdat een snelle rekensom immers leert dat dan 1% van de motorrijders niet deugt (Janssen, 2015). Bekende grote 1% mc’s in Nederland zijn onder meer de Hells Angels, Satudarah en No Surrender.

3. Eer, geweld en het Nederlandse recht

3.1. Focus op eigenrichting

Is dit wel politiewerk?

Toen het in de vorige paragraaf beschreven pilotproject net op gang kwam, werd bij de politie regelmatig de vraag gesteld: ‘is dit wel politiewerk?’ Die vraag werd gesteld omdat geweld uit naam van eer als exotisch werd gezien. Achterliggende gedachte was dikwijls dat het een geïmporteerd probleem was en wat moest de Nederlandse politie hier dan mee? Bovendien ging het om kwesties in de privésfeer. Waarom je te bemoeien met geruzie in de familie? Het antwoord is heel eenvoudig: zodra het Nederlandse recht in het geding komt, ligt hier ook een taak voor de politie. Nu hoeft het schenden en herstellen van eer niet altijd tegen het in Nederland geldende recht in te druisen.

Schema 1. Eerschending -en herstel in relatie tot het Nederlandse recht

	Eerschending zonder schending van het recht	Eerschending met schending van het recht
Eerherstel zonder schending van het recht	Casus I	Casus III
Eerherstel met schending van het recht	Casus II	Casus IV

Bron: Janssen, 2008a

De volgende sterk vereenvoudigde voorbeelden – casus I tot en met IV – verduidelijken schema 1: stel dat een ongehuwde vrouw verliefd wordt – casus I-, een relatie aangaat en zwanger wordt. Haar familie spreekt hier schande van. Vervolgens trouwt zij uit vrije wil met de vader van haar kind, waardoor in de optiek van haar familie de schande is ‘weggewist’. Het Nederlandse recht is niet in het geding geweest. Dat ligt anders bij casus II: laten we aannemen dat een getrouwde vrouw een buitenechtelijke relatie aangaat met een eveneens getrouwde man. De affaire raakt bekend en de betrokken familieleden besluiten beide minnaars uit de weg te ruimen. Eerschending leidt in deze zaak tot een poging tot moord. Bij casus III komt het Nederlandse recht eveneens onder druk te staan: een vrouw besluit, na te zijn verkracht, dat zij niet meer met deze schande door het leven kan gaan en pleegt zelfmoord. Bij casus IV is het Nederlandse recht twee keer in het geding geweest, zowel bij de schending als bij het herstel van de eer. Een voorbeeld: een jonge vrouw wordt verkracht. Haar familie besluit deze schande niet op zich te laten zitten en brengt de verkrachter om het leven (Janssen, 2008a).

Waar is hier nu sprake van eigenrichting? Dat speelt vooral bij casus II en casus IV. In beide gevallen nemen burgers immers het recht in eigen handen. Het simpele schema leert ons echter nog een belangrijke les: bij eengerelateerd geweld gaat het niet alleen om eigenrichting. Sommige eerschendingen druisen an sich al in tegen in Nederland geldende (juridische) normen, voordat er sprake is geweest van eigenrichting. Dat is bij casus III het geval (Janssen, 2008a).

Vergroting draagvlak voor politieke aanpak door accent op eigenrichting

De ervaring heeft geleerd dat het onder de aandacht brengen van eigenrichting als kern van de problematiek van eengerelateerd geweld weerstand bij politieambtenaren wegneemt die aanvankelijk met scepsis naar dit onderwerp keken en zich zelfs afvroegen of de aanpak ervan überhaupt wel tot de politietaken kon worden gerekend. Door de nadruk op eigenrichting en de onwenselijkheid daarvan werd het één van de vele gewelddadige fenomenen waar de politie zich over dient te ontfemen en niet zomaar een 'cultureel verschijnsel' of 'folklore'. Culturele verklaringen riepen in politiekringen aanvankelijk wel eens wrevel op, omdat die dikwijls werden begrepen als excuus of legitimering voor geweld en eigenrichting (Janssen 2008a, 2008b). Die interpretatie heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat er een periode is geweest waarin het zogeheten 'cultureel verweer' in de rechtspraak populair was en waarbij in de literatuur en in de gepubliceerde jurisprudentie een bepaalde mate van coultance waarneembaar was voor geweld dat geïnspireerd leek door culturele codes (Siesling & Ten Voorde, 2009). In theorie bestaat er bij het bewijs, de beoordeling van strafuitsluitingsgronden en bij de straftoemeting ruimte ook rekening te houden met de culturele achtergronden van feit en verdachte (zie bijvoorbeeld: Wormhoudt, 1986; Boksem & Kromdijk, 2000; Strijbosch, 2001; Bovens, 2003, Wiersinga, 2002, 2005, Karakaya, 2006 en Ten Voorde, 2007). Maar deze opvatting heeft weinig weerklank gekregen in de rechtspraak. De laatste jaren is er eerder een omslag in het denken waarneembaar geweest. Zo zijn er in de literatuur stemmen opgegaan cultureel geïnspireerd geweld zwaarder te bestraffen (Maris, 2001) en uit de jurisprudentie blijkt dat de culturele context van het strafbare feit soms als een grond voor strafverzwaring wordt gehanteerd. Politici dringen met betrekking tot eengerelateerd geweld al enige tijd aan op het introduceren van strengere straffen (Tweede Kamer 2007-2008, 30 388, nr. 27).

3.2. Eer en het Nederlandse recht

Geen aparte bepaling over eengerelateerd geweld

Hiervoor is de nadruk op eigenrichting gelegd. Maar hoe ziet het dan met eer en het Nederlandse recht? Hirs Ali heeft als lid van de Tweede Kamer ooit een motie ingediend om eerwraak op te nemen in het Wetboek van Strafrecht. Volgens toenmalig Minister van Vreemdelingenzaken en Integratie, Verdonk, bood het strafrecht echter voldoende mogelijkheden om eer gerelateerd geweld op te sporen en te bestraffen.⁷ Hoewel het Nederlandse recht dus geen aparte bepaling kent voor de aanpak van geweld uit naam van eer, wil dat niet zeggen dat het begrip eer volkomen onbekend is in het Nederlandse recht.

Historische voorbeelden

Zo blijkt dat in het Ontwerp-Wetboek van Strafrecht, dat tot het huidige Wetboek van Strafrecht leidde, bij het delict doodslag de volgende wettelijke strafverminderende omstandigheid was opgenomen: 'Indien de doodslag wordt gepleegd onder de onmiddellijke werking van een hevige toorn welken de verslagene zelf heeft opgewekt door opzettelijke ... belediging ... tegen den dader ... wordt het maximum der bedreigde

⁷ Zie in deze het ongecorrigeerde stenogram van de vergadering van de Tweede Kamer op dinsdag 16 maart 2004.

straffen verminderd tot de helft.’ Deze ontwerpbepaling, die uit de Code Pénal (1811-1886) is overgenomen, is echter nooit in het Staatsblad gepubliceerd. Een ander voorbeeld heeft te maken met een voorstel van Tweede Kamerlid De Geer van Jutfaas tijdens de parlementaire behandeling van de begroting van het Departement van Marine in 1893. Naar aanleiding van een weigering van een luitenant van de Marine om een duel aan te gaan, deed het Kamerlid de suggestie om ‘eregerichten’ in te stellen. Het herstel van de geschonden eer hoefde dan niet meer door een – in die tijd verwerpelijk gevonden – duel te worden beslecht. Ook dit voorstel heeft het Staatsblad niet gehaald (Janssens, 1998: 1). In het Crimineel Wetboek van 1809 werd onder een duel – dat ook wel tweegevecht werd genoemd – het volgende verstaan: ‘Tweegevecht is een ... geregeld gevecht tot wraak of ... eerherstel over wezenlijke of vermeende belediging.’ Duellieren was wel strafbaar gesteld, maar daarnaast was er toch de overtuiging dat eerschending zo ernstig kon zijn, dat eigenrichting gerechtvaardigd was (Janssens, 1998: 1-2; zie ook: Matthey, 2012; Ten Voorde, 2014). Ten aanzien van de strafbaarstelling hebben Yeşilgöz en Harchaoui (2003: 76) opgemerkt, dat die wellicht niet zozeer te maken heeft met de afkeuring van het duel als wel met het behouden van het geweldsmonopolie van de overheid: door het duel strafbaar te stellen, wordt immers eigenrichting afgekeurd.

Actuele voorbeelden

Zoals gezegd is het begrip eer niet wezensvreemd aan het Nederlandse recht. Ook vandaag de dag speelt eer nog steeds een rol in het rechtssysteem. Bijvoorbeeld in artikel 41 lid 1 uit het Wetboek van Strafrecht: ‘Niet strafbaar is hij die een feit begaat, geboden door de noodzakelijke verdediging van eigen of eens anders lijf, eerbaarheid of goed tegen ogenblikkelijke, wederrechtelijke aanranding’⁸ of in art 261 lid 1 van het Wetboek van Strafrecht: ‘Hij die opzettelijk iemands eer of goede naam aanrandt, door telastlegging van een bepaald feit, met het kennelijke doel om daaraan ruchtbaarheid te geven, wordt, als schuldig aan smaad, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van de derde categorie.’⁹

Slot: de politie kan het niet alleen

Ook preventie is nodig

Hiervoor is al het interdepartementale programma genoemd, dat inmiddels is afgesloten, maar waarvan de resultaten zijn geïmplementeerd in het huidige beleid. Globaal kunnen we zeggen dat de aanpak van eengerelateerd geweld zich zowel op preventie als op strafrechtelijk aanpak richt. Wat preventie betreft speelt tegenwoordig het zogeheten actieplan Zelfbeschikking een belangrijke rol. In de brief van 6 januari 2015

⁸ Dit artikel heeft betrekking op noodweer. Bij Stapel & De Koning Digitaal (2005) wordt de volgende aanvullende uitleg gegeven: ‘Met “eerbaarheid” is de seksuele eerbaarheid bedoeld. Men mag zich dus verdedigen tegen seksuele agressie. Onder het begrip eerbaarheid valt niet de eer of goede naam, ook niet die op seksueel gebied. Een vrouw die voor hoer wordt uitgescholden wordt niet in haar eerbaarheid, maar in haar eer aangerand. Wanneer iemand wordt uitgescholden, mag hij degene die dat doet geen pak slaag geven (HR 8 januari 1917, NJ 1917, blz. 175; W. 10066).’

⁹ Zie ook de vorige noot. Andere relevante artikelen uit het Wetboek van Strafrecht, die betrekking hebben op eeraantasting door belediging zijn bijvoorbeeld: art. 266 (eenvoudige belediging), art. 111 (belediging van de Koning), art. 112 (belediging van leden van het Koninklijk huis), art. 118 (belediging van bevreemde staatshoofden en regeringsleden) en art. 267 (belediging van het openbaar gezag en ambtenaren). Zie voor een uitgebreid overzicht: Janssens, 1998: 5-8.

informeert de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de heer Asscher, de Tweede Kamer over dit actieplan Zelfbeschikking 2015-2017 (TK 2014-2015, 32175, nr. 54). Het voorgestelde actieplan is breed van aard. Het richt zich onder meer op fenomenen als huwelijksdwang, huwelijkse gevangenschap, achterlating, eengerelateerd geweld, gedwongen leven in isolement en de acceptatie van homoseksualiteit. Al deze verschijnselen worden gezien als symptomen van een onderliggende problematiek: de ontkenning van het recht van mensen om zelf hun leven in te vullen. Het ontbreken van dit individuele ‘zelfbeschikkingsrecht’ vormt een beperking voor mensen om over hun fundamentele rechten en vrijheden te kunnen beschikken en is daarom een schending van de mensenrechten. Dit actieplan moet ertoe leiden dat mensen zich ervan bewust zijn dat ze het recht hebben om zelf keuzes te maken over hun eigen leven, bijvoorbeeld als het gaat om school, opleiding, werk of vrije tijd, een partner, scheiding of religie. Identiteit, seksualiteit en persoonlijke ontwikkeling zijn gebieden waarop de strijd om zelfbeschikking het hardst wordt gevoerd, en waarin mensen het meest worden beperkt. De achterliggende gedachte is dat oorzaken van deze beperkte keuzemogelijkheden vaak te vinden zijn in afhankelijkheidsrelaties en in de ongelijkheid van man en vrouw. Autonomie en gelijkwaardigheid moeten de leidende universele waarden zijn. Economische zelfstandigheid en opleiding zijn hierbij beschermende factoren die zelfbeschikking vergroten. Dit plan moet derhalve een belangrijke bijdrage leveren aan de aanpak van eengerelateerd geweld. Samenvattend komt het er op neer dat daar waar de politie kennis neemt van (dreiging) met geweld uit naam van eer – indien nodig – noodhulp wordt verleend, aan handhaving en opsporing wordt gedaan. Daar waar de preventieve kant een zwaar accent legt op (potentiële) slachtoffers, legt de rechtshandhaving – uiteraard uit aard van haar karakter – een zwaarder accent op verdachten. Achterliggende gedachte is echter dat beide vormen van aanpak – zowel preventie als rechtshandhaving – complementair zijn (Janssen, 2008a).

Eergevoel is niet per se slecht

Met het koesteren van een eergevoel is in principe niets mis. Zo hoopt de schrijver van dit stuk dat de lezers het tot nu toe gevoerde betoog interessant en de moeite waard hebben gevonden. Indien dat het geval is, dan is dat positief voor de beroepseer van de auteur. Maar er zijn voorbeelden van eercodes die indruisen tegen in de Nederlandse samenleving hogelijk gewaarde opvattingen over individualiteit en het recht op zelfbeschikking, daar waar het keuzes betreft over belangrijke zaken als het kiezen van een levenspartner en de soevereiniteit over het eigen lichaam waar het het seksuele leven betreft. Denkers over eigenrichting hebben aangegeven dat opvattingen van mensen niet statisch zijn. Hetzelfde geldt ook voor eercodes. Door internationale migratiestromen krijgen we bijvoorbeeld nieuwe groepen in beeld en ook de manifestaties van eerschendingen veranderen, bijvoorbeeld door de opkomst van nieuwe communicatietechnologie: waar vroeger roddel over buitenhuwelijkse uitspattingen zich bij wijze van spreken beperkten tot de dorpspomp, weten in gemeenschappen waarin eercodes een centrale rol innemen, dit soort gevaarlijke verhalen met de spreekwoordelijke druk op de knop *on line* ook de familie in het land van herkomst te bereiken. Voorlopig rest ons dus niets anders dan de strafrechtelijke aanpak van dit geweld te continueren alsmede door preventie te stimuleren dat geweld in naam van eer uiteindelijk als oneervol wordt ervaren.

Bibliografie

- BABEROWSKI, J. (2016). *Hoe geweld gewoon wordt*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- BLOK, A. (1993). *De Bokkerijders. Roversbenden en geheime genootschappen in de Landen van Overmaas (1730-1744)*, Amsterdam: Prometheus.
- BLOK, A. (1980). 'Eer en de fysieke persoon', *Tijdschrift voor de sociale geschiedenis*, juni: 211-230.
- BOSCH, A. (2013), *Citizens enforcing the Law*, Antwerpen: Maklu.
- BOKSEM, J. & S, KROMDIJK (2006)., 'Cultuurverschillen', in: *Proces*: 6-10.
- BOVENS, M. (2003). 'Cultuur als verweer', in: BOVENKERK, F., KOMEN, M. & Y. YEŞİLGÖZ (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers: 137-150.
- BRENNINKMEIJER, N., GEERSE, M., ROGGEBAAND, C. et al. (2009). *Eergerelateerd geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eergerelateerd geweld*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- DIJKEN, VAN & NAUTA, A. (1978). 'Bloed- en eerwraak onder Turken in Nederland', in: *Algemeen Politieblad*, 127: 227-231.
- ECK, C. VAN (2001). *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- ECK, C. VAN (2003). 'Kritiek die geen houdt snijdt', in: *Tijdschrift voor Criminologie*, 4, p. 413-414.
- ERMERS, R. (2007). *Eer en eerwraak. Definitie en analyse*, Amsterdam: Bulaaq.
- EISNER, M. (2003). 'Long-Term Historical Trends in Violent Crime', *Crime and Justice. A Review of Research*, 30, p. 83-142.
- ELIAS, N. (1982). *Het civilisatieproces: sociogenetische en psychogenetische onderzoeken, deel 1 en deel 2*, Utrecht: Het Spectrum.
- FERWERDA, H. & LEIDEN, I. VAN (2005). *Eerwraak of eergerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- GEZIK, E. (2003). *Eer, identiteit en moord. Een vergelijkende studie naar Nederland, Duitsland en Turkije*, Utrecht: Nederlands Centrum Buitenlanders 2003.
- HAAS, N.E. (2010). *Public support for vigilantism*. Leiden: Universiteit Leiden.
- JANSSEN, J. (2008a). *Je eer of je leven? Een verkenning van eerzaken voor politieambtenaren en andere professionals. Tweede herziene druk*, Den Haag: Stapel & De Koning.
- JANSSEN, J. (2008b). 'Cultuur en emotie in de interpretatie van eergerelateerd geweld bij de politie', in: SIEGEL, D., GEMERT, F. VAN & F. BOVENKERK (red.), *Culturele criminologie*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, p. 223-234.
- JANSSEN, J. (2010). 'Overeenkomsten én verschillen tussen huiselijk en eer gerelateerd geweld', in: *Justitiële Verkenningen*, nr. 8: 115-125.

- JANSSEN, J. (2014). 'Eer in de voetballerij. In gesprek met Frank Paauw', in: *Proces*, nr. 6: 418-422.
- JANSSEN, J. (2015). 'Geweld achter de voordeur bij leden van 1% motorclubs', in: *Tijdschrift voor de Politie*, nr. 8: 35-38.
- JANSSEN, J. (2016). *Afhankelijkheid en weerbaarheid. Over het complexe en bonte werk van professionals bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties*, Den Bosch: Avans Hogeschool.
- JANSSENS, A.L.J.M.J. (1998). *Strafbare belediging*, Amsterdam: Thela Thesis.
- LEC EGG (2017). *Terugblik op 2016. Jaarverslag van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld*, Den Haag: LEC EGG/Nationale Politie.
- LOEF, L. & AALST, M. VAN (2012). *Eindrapportage strafrechtelijke aanpak eergerelateerd geweld*, Amsterdam: DSP-groep.
- KARAKAYA, K. (2006). 'Ik moest mijn namus, mijn eer redden!' *De verdediging in eerwraakzaken*, Utrecht: Wetenschapswinkel Rechten, Universiteit Utrecht.
- MATTHEY, I. (2012). *Eer verloren, al verloren. Het duel in de Nederlandse geschiedenis*, Zutphen: Walburg Pers.
- NAUTA, A. & WERDMÖLDER, H. (2002). 'Onderzoek naar kenmerken van eerwraak', in: *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 4, 2002: 367-373.
- PINKER, S. (2011). S., *The better angels of our nature. A history of violence and humanity*, London: Penguin Books.
- PITT-RIVERS, J. (1968). 'Honor', in: SILLS, D.L. (red.), *International Encyclopedia of the Social Science*, vol. 6, New York: Macmillan: 503.
- ROOS, TH. DE (2000). 'Burgers, overheid, rechtshandhaving en eigenrichting', in: *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 4: 307-316.
- SIESLING, M. (2006). *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken. Een onderzoek naar de manieren waarop in het Nederlandse strafrecht ruimte wordt geboden voor het verwerken van de culturele achtergrond van de verdachte*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- SIESLING, M. & VOORDE, J. TEN (2009). *Verdediging in culturele strafzaken*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- SPIERENBURG, J. (2008). *A History of Murder. Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present*, Cambridge: Polity Press.
- VOORDE, J. TEN (2007). *Cultuur als verweer. Een grondslagentheoretische studie naar de ruimte en grenzen van culturele diversiteit in enige leerstukken van materieel strafrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- VOORDE, J. TEN (2014). 'De strafbaarstelling van het duel in Nederland. Een negentiende-eeuwse geschiedenis', in: *Proces*, 6: 449-451.
- WIERSINGA, H.C. (2002). *Nuance in benadering. Culturele factoren in het strafproces*, Den Haag: Boom Juridische Uitgeverij.
- WIERSINGA, H.C. (2005). 'Culturele expertise in het strafrecht', in: *Trema*, mei: 273-277.

WORMHOUDT, R.H. (1986). 'Culturele achtergronden: strafuitsluitingsgronden?', in: *Proces*: 329-336.

YESILGÖZ, Y. & HARCHAOI, S. (2003). 'Eer voor beginners', in: BOVENKERK, F., KOMEN, M. & YEŞİLGÖZ, Y. (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers: 59-84.

ZWEERS, J.S., BOUMA, S. & WILS, J. (2011). 'Aan de goede kant van de eer'. Eindevaluatie van een meerjaren kaderprogramma, Zoetermeer: Research voor Beleid.